

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

ПОЛИТИКА ОТПОРА И
ГРАЂАНСКА НЕПОСЛУШНОСТ
ДИПЛОМСКИ РАД

МЕНТОР:

Проф. др Мирослав Младеновић

КАНДИДАТ:

Андријана Бјеладиновић 103/15

Београд, 2019. година

САДРЖАЈ

1. Увод	1
2. Историјски развој грађанске непослушности	2
3. Грађанска непослушност	4
3.1. <i>Либерално-демократски приступ грађанској непослушности</i>	5
3.2. <i>Радикално демократски приступ грађанској непослушности</i>	7
3.3. <i>Радикално цивилни приступ грађанској непослушности</i>	9
3.4. <i>Грађанска непослушност и приговор савести</i>	10
3.5. <i>Грађанска непослушност као елемент цивилне политичке културе</i>	12
3.6. <i>Облици и елементи грађанске непослушности</i>	15
3.7. <i>Субјекти грађанске непослушности</i>	16
4. Грађанска непослушност као право и обавеза	17
5. Грађанска непослушност у Србији	18
6. Закључак	20
Литература	23

1. Увод

„Грађанин је темељ и потпора сваке заједнице која својим члановима оставља простор за аутономно одлучивање о питањима битним за њихове животе и функционисање заједнице. Онога тренутка када су се појединци, расути у природном стању, удружили и створили друштво и државу, како би олакшали своје деловање, они су установили и одређени систем норми, којима је регулисан њихов међусобни однос.“ (Павићевић, 2009, стр. 79)

Владимир Павићевић тврди да је „политички живот заједнице омеђен влашћу у држави и принципом грађанства, стога су утврђена правила која се у политичком пољу и у политичкој борби морају поштовати. Грађанин је, због тога, срце таквог поретка и он треба да понесе одговорност за функционисање тог поља.“ (Павићевић, 2009)

Грађани су са настанком држава и формирањем заједница успоставили међусобну интеракцију, као и интеракцију са државном влашћу. Као припадници одређеног друштва они стичу своја права, али и обавезе. Испуњавањем тих обавеза, грађанима би требало да буду загарантована права, а грађанин као припадник друштва сноси одговорност за функционисање истог, тако што својим деловањем и понашањем утиче на склад у том друштву.

„Западни демократски системи су успостављени на основу опште прихваћених начела владавине закона и (социјалне) правде. То осигурава легитимност у решавању сукоба интереса путем легалних институција и механизма. Ипак, ниједан политички аранжман није савршен, а такође је и друштво живи организам, који у свом развоју увек изнова отвара нека нова питања своје конституције и демократског функционисања. Из тог разлога је боље говорити о "приближно праведним" и "приближно демократским" уставним режимима.“ (Месић, 2001, стр. 17) Од настанка цивилизације није постојало ниједно друштво или држава која је у потпуности била праведна. Одувек је била одређена група људи, а некад и већина, која се осећала угрожено. Некада је то било читаво грађанство, где су само аристократе и свештенство уживали права. Међутим, чињеница је да кроз историју људског друштва такве појаве су постајале све ређе, а да у данашњем времену свака модерна демократска држава тежи што праведнијем и слободнијем друштву.

Месић у свом раду тврди да се чак и у неким демократским друштвима неке групе и поједици осећају неправедно и ускраћено за своја људска и демократска права. Потом поставља питање да ли њима треба допустити деловање на своју руку, ванинституционално, ако су се регуларне процедуре показале за њих неделотворне и да ли се грађанска непослушност треба толерисати. (Месић, 2001) Постоји неколико услова у којима је такво деловање грађана оправдано, о чему ће више бити речи у наставку рада.

Саша Шегвић је, такође, посветио један свој рад овој теми. Поставио је неколико питања за размишљање, као што су: „да ли групама или појединцима треба допустити право на отпор; има ли икаквог оправдања за кршење закона или одбијања извршења закона који су прописно процедурално усвојени у демократским законодавним телима; да ли позивање на морал или савест и одбијање извршења прописа крши право већине у доношењу обавезујућих закона и тиме доводи у питање, како либерална, тако и демократска начела; где су границе таквим правима појединаца, а да се не угрозе права других, односно где су границе између права и дужности, права и морала?“ (Шегвић, 2007)

У наставку рада биће обрађени историјски развој и зачеци грађанске непослушности, врсте и субјекти, различите теорије грађанске непослушности, појам приговора савести, као и различита схватања ове појаве.

2. Историјски развој грађанске непослушности

Историју и развитак грађанске непослушности је проучавао и обрађивао професор историје политичких и социјалних теорија, Александар Молнар. Како каже: „историја грађанске непослушности веома се разликује од историје права на отпор тиранији. У изворном хришћанству не постоји ни идеја права на отпор тиранији, ни концепција грађанске непослушности, већ једино могућност непослушности из разлога савести. Зато ће сократовско наслеђе грађанске непослушности веома брзо усахнути, да би се, најкасније у средњем веку окончао процес утапања сваког облика непослушности у право на отпор тиранији.“ (Молнар, стр. 255)

Молнар тврди да ће разликовање права на отпор тиранији и грађанске непослушности бити успостављено тек са развојем институција демократске уставне државе, за шта ће бити две ствари пресудне, односно „помирење“ либерализма и демократије унутар једног новог, представничко-демократског политичког система, који се темељи на основним правима човека, а потом и слегање тектонских поремећаја које су у Европи проузроковале националистичке и комунистичке идеологије 19. и 20. века. (Молнар, 2001)

У античкој Грчкој се јавља појам отпора тиранији. Тирани су били владари, самодршци који не поштују право и сматрају да су изнад устава. Тако су настајали немири у којима тиранин води рат против свог народа, а уколико се и постигну примирја, углавном су изграђена на неповерењу. (Молнар, 2001)

„У касном средњем веку и ренесанси почињу се разликовати две врсте тирана: 1) тиранин узурпатор, који на власт долази мимо уобичајених правила, и 2) тиранин који противправно врши регуларно му додељену власт. Потоња тиранија може се манифестовати на два начина: кршењем позитивног права и кршењем природног права.“ (Молнар, 2001, стр. 27) „У грчком језику тиранином се почињу називати узурпатори, тј. појединци који су нелегитимно дошли на власт у неком полису, да би се од 5. века п.н.е. акценат све више померао на владавину уз помоћ силе, самодржачки. Краткорочни успеси у стабилизацији прилика (који су обично произишли из убијања и/или прогона свих тиранинових политичких опонената) испрва су чинили тираније у очима њихових савременика радикалним, али зато ефикасним носиоцима одговора на потребе времена. Међутим, убрзо су почеле да испливавају на површину негативне стране тираније. Као владавина чврсте руке, она је могла бити само привремени излаз из заоштрених друштвених сукоба, да би, на дужи рок, стварала више невоља него што их је решавала.“ (Молнар, 2001, стр. 32) Како каже Молнар, тиранија није могла да буде оно што је требало да представља, нека врста „спаса“, јер је решавала проблем краткорочно, да привремено ојача државно јединство, али није била у стању да на дужи период разреши политичке и социјалне сукобе.

Када је у питању средњи век и религија у Европи, Молнар тврди да хришћанство није остављало никакву могућност за отпор световној власти, већ само за непослушност из разлога савести, тако што би одбијали да обављају паганске обичаје. Такав политички став је био карактеристичан за вернике, чија је религија била прогањана и који нису били у могућности да пруже било какав вид отпора. Међутим,

после дуготрајних борби, хришћанство се издиже на ниво државне религије и прелази у другу крајност где је држава, заправо, исто што и црква, где је владавина немогућа без одобрења црквених власти. У вези нераскидиве везе између државе и цркве, „званична католичка доктрина дошла је, најкасније у 9. веку, до закључка да је папа једина инстанца која има право да просуђује када је један владар престао да буде власт и да, у складу са тим, предузима потребне санкције.“ (Молнар, 2001, стр. 164)

Значајно је поменути и револуције које су промениле политичке системе држава у којима су се одвијале, као што је нпр. Француска револуција из 1789. године. Узрок ове револуције је, пре свега, била велика разлика између сталежа, односно тежак живот занатлија и сељака, раскошан живот племства и свештенства, као и апсолутизам краља Луја XVI. Монархија је замењена републиком, сталежи су укинута, а краљ и краљица погубљени. Овој револуцији је значајно допринело и просветитељство које је са својим идејама доводило у питање ауторитет институција, а залагало се за научни напредак, скептицизам, слободу и толеранцију. Нешто сличан узрок у царској Русији, скоро век и по касније, услед државне репресије, сиромаштва, ширења марксизма и политичког и економског стања у земљи дошло је до Октобарске револуције 1917. године, где наступа социјализам на челу са бољшевицима и Лењином.

Кроз историју су грађанске побуне, непослушности и промене постајале све чешће, напредком науке, просветитељства, образовања и услед јачања људске потребе за слободом и правдом. На тим темељима настаје демократија, какву данас познајемо, либерализам, као и напори да се прошире људска права.

3. Грађанска непослушност

„Грађанска непослушност је концепт настао у крилу модерног конституционализма, као супститут предмодерних идеја о ограничењу и отпору власти. Непосреднији корен идеје грађанске непослушности налазимо у предмодерним институционалним борбама које су отеловљене у средњовековним трактатима о борби против тиранске власти. Текстови Томе Аквинског (Tommaso d'Aquino), Хенрија Бректона (Henry Bracton), Јуниуса Стефануса Брутуса (Stephanus Junius Brutus), Марсилија Падованског (Marsiglio da Padova), Виљема Окема (William Ockham) итд. говоре нам о праву на отпор тиранској владавини и о околностима под којима ће се

легитимним и дозвољеним сматрати и тираницид, тј. убиство тиранина. Још је Тома Аквински писао о условима у којима ће се ваљаном и чак пожељном сматрати и побуна против тираније. У тиранској држави, право на тираницид је легитимно средство борбе, сматра Тома Аквински.“ (Павићевић, 2009, стр. 83-84) Бректон и Брутус сматрају да постоји разлика између политичке власти и права, као и сфера у којој је владар ограничен правилима заједнице, а да уколико владар не поштује та правила, да заједница треба да му их наметне. (Павићевић, 2009) У данашњој модерној држави, а како нам и политичка култура налаже, владар треба да служи грађанима, а не грађани њему. Из тог разлога приоритет државног врха би требало да буде поштовање правила и омогућавање правде и слободе сваког грађанина.

„Ако се доследно држимо идеје да је она супститут оних предмодерних ограничења владара којима се припадници заједнице користе када је опште добро или правда уgroжено од стране власти, грађанска непослушност јесте лимит до кога појединац или елите на власти могу рачунати на минималну легитимизацију од стране припадника политичке заједнице. Оног тренутка када грађани у неком акту који долази “одозго” препознају неправду, сасвим легитимним ће се сматрати отпор таквој влади исказан кроз грађанску непослушност на исти начин на који се у средњем веку сматрало оправданим тираноубиство.“ (Павићевић, 2009, стр. 84)

3.1. *Либерално-демократски приступ грађанској непослушности*

Милан Месић у свом делу *Легитимност грађанске непослушности* тврди да у демократским друштвима грађани дугују своју лојалност својим конституционално успостављеним институцијама. Ако законодавац поштује закон и политичка и грађанска права, грађанска непослушност није легитиман начин политичког деловања. Државна права, којим се омогућава слобода говора, окупљања и др. омогућавају партиципацију у политичком систему кроз институције као што су парламент, избори, странке, интересне групе, итд. Та права и њихови институционални оквири штите грађане од злоупотребе власти, стога не би требало да постоји потреба за неком нелегалном, ванинституционалном политичком акцијом. (Месић, 2001)

Грађанска непослушност се у оквиру овог модела схвата као деловање супротно закону. На њу се гледа као на легитимни одговор само уколико је у питању

ускраћивање правде појединца или мањинских група, тако да се на тај начин грађанска непослушност схвата као заштита индивидуалних права, мада би преваходно то требало учинити на легалан начин кроз одређене институције, уколико је то могуће. (Месић, 2001)

Уколико влада донесе закон који на неки начин нарушава нечија права, човек има морално право да тај закон крши. Међутим поставља се питање: ако се демократија темељи на прихваћеној концепцији правде, зашто би се грађанска непослушност уопште појавила? Џон Ролс (John Rawls) каже да законодавна већина може погрешити или се може водити погрешном предрасудом и на тај начин нарушавати морална начела на којима се заснива устав. Из тог разлога, када већина угрожава концепцију правде опште прихваћену заједници, грађанска непослушност се сматра легитимном. (Месић, 2001)

Џон Ролс такође сматра да законска неправда није довољно јак разлог за грађанску непослушност, тј. да су грађани на неки начин обавезни поштовати неправедне законе у оквиру утврђених закона, зато што правило већине лако може произвести законе који мањине сматрају неправедним. Подржавање праведних институција подразумева покорвање неправедним законима. Према Ролсу, грађанска непослушност је оправдана искључиво у случају супституционалне и јасне неправде, при чему је јасно када је у питању нарушавање политичких и људских права. (Месић, 2001) Дакле, уколико су грађани ускраћени за основна људска права, они итекако имају морално оправдање да крше, односно да се не придржавају закона, који им та права ускраћује.

Месић у свом делу тврди да ниједан устав не може обухватити сва морална права која припадају грађанима. „Ни за један систем или тренутак у развоју неког система није оправдано тврдити да је установио и заштитио сва темељна права. Наиме, и само значење и разумевање основних права развија се временом. Оно што неки устав може утврдити јесте признање да појединци заиста имају темељна морална права да се заштите од државе.“ (Месић, 2001, стр. 20)

Месић потом у свом делу износи теорију Роналда Дворкина (Ronald Dworkin). Дворкин даје одговор на питање зашто се у некој демократској држави може јавити грађанска непослушност и зашто је треба разликовати од криминалних дела. Пре свега, Дворкин сматра да не постоји општа дужност покорвања закону у свим случајевима,

за разлику од Ролса. Наиме, неки закони су у сталном процесу ревизије или измена, тако да грађанска непослушност може бити покретач свега тога. Такође, грађани, учествујући у томе, уче о својим правима и правима на одбрану, односно стичу политичку културу. (Месић, 2001)

У свему томе поставља се питање како да знамо када су права угрожена? „Како разликовати чин грађанске непослушности од чина оспоравања самих начела уставног поретка? Већина либералних теоретичара грађанске непослушности настоје црту разграничења повући полазећи од садржаја одређеног чина (насиљан или ненасиљан), његове намере или интегритета починиоца (морална честитост или неодговорност).“ (Месић, 2001, стр. 20) Међутим, Дворкин сматра да су акције грађанске непослушности сложене и да је тешко утврдити када је у питању употреба силе грађана, нарочито када они употребе силу у самоодбрани од насилне интервенције органа реда. (Месић, 2001) Уопштено „Дворкинова концепција грађанске непослушности остаје унутар оквира либералне конституционалне демократије. Њена легитимност почива искључиво на индивидуалним моралним правима, у које су укључена и грађанска права. Она се остварују као и сама (либерална) демократија универзалним активним и пасивним бирачким правом. Одрцање или угрожавање нечијих политичких права оправдава грађанску непослушност, а исправљање неправде реafirмише фундаментална начела модела. Међутим, он је незамислив у тим оквирима као средство даље демократизације цивилног или политичког друштва, у смислу проширења репрезентативности политичких институција.“ (Месић, 2001, стр. 21)

Сви теоретичари су сложни око једне ствари, а то је да ниједан закон или устав не може оправдати ускраћивање права и слобода грађана, барем она која се сматрају универзално прихваћеним. Уз одређене варијације, свако од њих сматра да би у таквим случајевима било оправдано користити се средством као што је грађанска непослушност.

3.2. Радикално демократски приступ грађанској непослушности

„Радикална демократска теорија полази од начела демократске репрезентације, више него од идеје индивидуалних права према држави. Насупрот реалистичком, елитистичком моделу демократије (политику препушта политичким

професионалцима), она реafirмише утопијске демократске нормe непосредне партиципације грађана у јавном животу.“ (Месић, 2001, стр. 21) Поставља се питање да ли у том случају уопште има разлога за грађанску непослушност?

Постоји снажна традиција унутар ове теорије која одбацује грађанску непослушност у демократском политичком друштву. Жан Жак Русо (Jean-Jacques Rousseau) формулише модел демократије, у ком је начело правила већине утемељено на пуној, отвореној и неискључивој дискусији и партиципацији свих заинтересованих. Наиме, по њему би требало да демократска политичка заједница осигура учествовање грађана у политичком одлучивању. У супротном, то није демократска заједница. Стога, грађани нису потчињени некој туђој вољи, већ на неки начин, сами себи, јер кроз институције и сами грађани су законодавци. На тај начин нестаје јаз између грађана и управљача. Из тог разлога би грађанска непослушност била неправедна и недемократска. Једино би искључење из демократске заједнице био оправдан разлог за отпор општој вољи. Међутим, демократија је историјски процес, тако да не оставља простор аутономији цивилног друштва, па може лако завршити у тоталитаризму једне или друге врсте. (Месић, 2001) Другим речима, уколико грађани активно учествују у политичком животу, односно ако им државна политика то дозвољава, они немају право на такав вид побуне, јер би то значило да крше закон који су сами донели. Уколико то није случај и ако немају много простора да утичу на неки закон, они имају пуно право да се боре за оно што им припада као грађанима, као и да не поштују оно што нису прихватили (у овом случају неки закон).

Хана Аренд (Hannah Arendt) и Јирген Хабермас (Jürgen Habermas) одбацују Русоову теорију, чувајући њене нормативне идеале. Тачније, њихово полазиште је демократија. Арентова сматра да либерални приступ не раздваја грађанску непослушност од приговора савести. Такође, грађански непослушник не може деловати као појединац, јер може функционисати и преживети само као члан групе. То је ситуација друштвеног деловања, покрета, односно скуп појединаца који делују као делови неке организоване маћине, повезани међусобно заједничким мишљењем. (Месић, 2001) „Према ауторки: грађанска непослушност настаје када је значајан број грађана постао уверен да нормални канали промене више не функционишу, да се о недаћама не жели слушати и нешто предузети или , управо супротно, да се влада спрема на промену и истрајава на начинима акције, чија легалност и уставност изазивају дубоке сумње.“ (Месић, 2001, стр. 22)

Арентова такође сматра да је грађанска непослушност нешто између криминалитета и директне револуције и да је ненасиље њен дух. По њој, грађанска непослушност је, у циљу даље демократизације цивилног друштва, политичке заједнице, легитимни облик политичког деловања. (Месић, 2001)

По Хабермасу, морално оправдање модерних уставних држава не почива на начелу индивидуалних права, него демократске легитимације. По његовој концепцији, грађанска непослушност се не појављује тек у крајњим случајевима нарушавања правде или у друштвеној кризи, већ као нормалан одговор на одређене ситуације, као последња прилика за просечне грађане, који нису институционално добро ситуирани, да утичу на исправљање грешака у процесу демократског одлучивања или да покрену неке иновације у политичком систему. (Месић, 2001)

„Либерални приступ грађанске непослушности консеквентно искључује сваку економски мотивисану (колективну) акцију. Ту се махом слажу и заступници демократског модела или барем не отварају то питање, мада овај начелно не мора бити затворен према партиципацији у сфери економије. То потврђује радикално демократски теоретичар Валцер (Walzer) који проблематику грађанске непослушности проширује на економске институције. Он доказује да се приватна економска корпорација треба сматрати политичком заједницом унутар шире државне заједнице. Наиме, компаније данас опонашају полудржавне послове, као што је убирање пореза, одржавање стандарда које држава тражи и спроводе законе уз крајњу потпору државе. Ипак, власт корпорацијских руководиоца над радницима и запосленима ретко се легитимизује по демократском узору и више наликује ауторитарним државним обрасцима.“ (Месић, 2001, стр. 22)

3.3. Радикално цивилни приступ грађанској непослушности

Коен (Jean Cohen) и Арато (Andrew Arato) конципирају нови модел цивилног друштва и грађанске непослушности повезујући оба модела. „Као и начела права и демократију треба схватити као динамични процес учења. Сваки од установљених организацијских састава демократије институционално преферира једне и умањује утицај других група у друштву. На пример, у савременим представничким демократијама до изражаја лакше долази воља оних скупина и појединаца, који су

организовани у странке, синдикате и друга добровољна удружења, него интереси неорганизоване масе. Непосредна демократија искључује политички неактивне, територијална демократија дискриминише произвођаче, индустрија потрошаче. Они се, стога, залажу за плуралитет демократских облика, као идеал институционализације моденог друштва. Ипак никаква комбинација тих начела не може осигурати непостојање неког облика искључења.“ (Месић, 2001, стр. 23)

Ови аутори сматрају да грађанска непослушност обухвата нелегална дела, јавна и симболична по карактеру, ослањајући се на ненасилна средства протеста, апелујући на способност разума и осећаја правде. Грађанска непослушност, заправо, треба да увери јавно мњење да су одређени закон или одређена политика неправедни или нелегитимни, и на тај начин се оправдава промена. То је политичка акција, са политичким циљем која укључује неинституционалне грађанске активности.

3.4. Грађанска непослушност и приговор савести

Џон Ролс (John Rawls) сматра да се проблем грађанске непослушности јавља у више или мање праведним демократским државама, а да се тешкоћа јавља због сукоба дужности. (Ролс, 1998) Он потом поставља питање: „На којој тачки дужност поштовања закона донетих од стране законодавне већине (или поштовања поступака извршне власти коју подржава таква већина) престаје да буде обавезујућа с гледишта права одбране сопствених слобода и дужности супротстављања неправди?“ (Ролс, 1998, стр. 330)

Ролс тврди да теорија грађанске непослушности има три дела: да пре свега дефинише овакву врсту неслагања и одваја је од других облика супротстављања демократској власти, па потом поставља основе грађанске непослушности и услове под којима је таква делатност оправдана, и на крају објашњава улогу грађанске непослушности у уставном систему. По његовој дефиницији грађанска непослушност је јавни, ненасилни, мада свесно политички чин супротан закону или политикама власти, међутим ова дефиниција не захтева да сам чин грађанске непослушности крши исти закон против кога се протестује. (Ролс, 1998)

„Одбијање на основу приговора савести је непоштовање мање или више непосредне судске или управне наредбе. Ово је одбијање пошто је наредба насловљена

на нас и, с обзиром на ситуацију, то да ли је прихватамо познато је властима.“ (Ролс, 1998, стр. 335) Када говоримо о разликама између грађанске непослушности и приговора савести, Ролс напомиње неколико. Пре свега, одбијање на основу приговора савести не представља облик поруке којом се позива на осећај за правду већине. Одбијање на основу приговора савести се не заснива само на политичким принципима. Оно се може заснивати на верским и другим принципима, који нису у сагласности са уставним поретком, док је грађанска непослушност позивање на опште прихашено схватање правде. То не искључује могућност да се приговор савести заснива на политичким принципима. Човек може да одбије да изврши неки закон, јер сматра да је толико неправедан да је његово поштовање једноставно ван сваког питања. (Ролс, 1998)

У реалности, врло често је тешко направити јасну разлику између грађанске непослушности и права на приговор савести. Понекад неки акт или деловање може имати елементе оба, али постављање разлике између њих има за циљ да објасни појам грађанске непослушности и њену улогу у демократском друштву. (Ролс, 1998) „С обзиром на природу овог деловања као посебне врсте политичке притужбе, оно није обично оправдано док нису исцрпљена друга средства унутар правног оквира. Насупрот томе, ови захтеви често недостају у очигледним случајевима легитимног савесног одбијања. У слободном друштву нико не може бити принуђен, као што су то били рани хришћани, да врши верске обреде који крше једнаку слободу, нити се од војника може захтевати да поштује инхерентно неправедне наредбе док чека решење жалбе од стране више власти. Ове примедбе доводе до питања оправдања.“ (Ролс, 1998, стр. 337)

Ролс поставља принципе који морају постојати да би грађанска непослушност била оправдана. Као прво питање поставља примерени објекат грађанске непослушности. Наиме уколико су остала питања праведна, грађанску непослушност треба ограничити на случајеве суштинских и јасних неправди: кршење принципа једнаке слободе и принципа непристрасне једнакости могућности. Иако је некад тешко увидети да ли су ови принципи задовољени, углавном је врло јасно када се у неким установама не поштују (нпр. ускраћивање права гласа, права својине, ускраћивање кретања, итд). Даље, Ролс наводи да је грађанска непослушност оправдана и у случајевима када су сва остала средства борбе против неправди исцрпљена, односно кад су се легална средства за исправљање неправди показала као узалудна. Пошто је грађанска непослушност последње средство, морамо се уверити да је оно нужно, да су

прошле акције показале да је већина апатична и да нема резултата, да се даљи покушаји могу сматрати бесплодним и стога је услов грађанске непослушности задовољен. И на крају, као треће питање Ролс наводи да иако мора постојати осећај за правду у ситуацији грађанске непослушности, некада се она мора и ограничити. Наиме, ако нека одређена мањина захтева нека одређена права, онда самим тим и нека друга мањина има право на захтеве на своја права уколико су сва претходна питања задовољена. Уколико би постојало више група које се позивају на право грађанске непослушности, настао би неред и на тај начин ниједно питање не би било задовољено. Стога би идеално решење било да мање групе ступе у кооперативне односе, односно да ускладе своје деловање, тако да се, док свака има прилику да остварује своје право, не прелази степен ограничења грађанске непослушности. (Ролс, 1998)

Када је у питању право на приговор савести, Ролс наводи да се то право може заснивати на политичким или верским принципима. Када узмемо у обзир пример где војник одбија да изврши неко дело, за које је утврђено да је недозвољено ратно дело, он има право да не буде заступник неправде и има право да одбије ако разложно и савесно верује да су принципи који се примењују на вођење рата јасно прекршени. Ако наведемо пример регрутације, где су циљеви рата неправедни (економска корист или национална моћ), особа има пуно право да одбије учествовање у рату и да врши своју законску дужност. Међутим, оно што Ролс наглашава је да није у питању општи пацифизам, већ дискриминативно одбијање учешћа у рату на основу приговора савести под одређеним околностима. (Ролс, 1998)

3.5. Грађанска непослушност као елемент цивилне политичке културе

„Концепт грађанске непослушности, мада може бити (зло)употребљен од стране њих, не односи се на оне „вечите бунтовнике без разлога“, то јест са одсуством рационално утемељеног разлога, који се буне против свега и против сваког ауторитета као таквог, па и против сваког политичког ауторитета (попут појединаца и група разних анархистичких оријентација), а који најчешће нису спремни никога да послушају, чак ни себе саме. Субјекти и носиоци овог концепта и праксе су они појединци, као индивидуе и као припадници одређених организација и удружења, који се одликују грађанском политичко-културном оријентацијом, а која подразумева уважавање нужне

потребе за постојањем политичког ауторитета у друштву и поштовањем закона и политичких одлука власти, али уз одређене услове и својства које они морају испунити и поседовати.“ (Мировић, 2010, стр. 2)

Мировићева сматра да политички зрели грађани су политички субјективизирани грађани са развијеном критичком свешћу, снажним моралним интегритетом и слободном аутономном личношћу, који не прихватају политиком и медијском пропагандом наметнуте матрице понашања и који се не потчињавају и не индентификују са тзв. харизмтским политичким лидерима, него се према политичкој власти односе као према сервису који сами финансирају. Да би се то постигло није довољно постојање грађанских и права и слобода, већ су неопходне и неке либерално-демократске вредности, дубоко и трајно усвојене као вредности цивилног начина живота, али и одређене грађанске врлине које подразумевају критички усмерено рационално просуђивање о друштвеним и политичким питањима и проблемима. (Мировић, 2010) Тачније, да би грађани успели да остварују своја права и да се за иста боре, неопходно је да имају развијену политичку културу, да буду способни да рационално расуђују шта је прихватљиво, а шта не, шта је оно што им припада и на који начин функционише однос између грађана и власти, као „услужног сервиса“.

Такође је неопходно и дефинисати појам политичке културе, стога је ауторка и навела једну од дефиниција: „Политичка култура се у најопштијем смислу одређује као онај део опште културе једног друштва који обухвата вредности, уверења, ставове, симболе, склоности и обрасце понашања у односу на политику и политичка питања, као она питања која се односе опште услове заједничког живота у једном друштву и на избор правца и циљева укупног друштвеног развоја.“ (Мировић, 2010, стр. 4) Под појмом цивилне политичке културе ауторка подразумева корпус либерално-демократских вредности и цивилних врлина и оријентација, које утичу на развој осећања грађанског идентитета, као и способности грађана да толеришу диверзитете и да раде заједно са другачијима од себе. Такође је битан фактор и развој могућности, воље и способности грађана да активно учествују у политичком процесу с намером да промовишу демократске вредности и јавно добро, али и да јавну власт учине легитимном. (Мировић, 2010)

За успостављање и функционисање цивилног друштва и за праксу грађанске непослушности, није довољно постојање само либералне политичке културе, већ и један цивилни вредносни амбијент, тј. цивилна политичка култура, која подразумева и

једну културу протеста. Принцип аутономије и други либерално-демократски принципи у комбинацији са принципима цивилне културе добијају своје пуно демократско значење. На тај начин грађани стичу свој потпун морални интегритет и развијају се као аутономне личности, као субјекти цивилног друштва, кроз самоорганизовано и ванинституционално политичко деловање. Развијена цивилна култура подразумева не само формално постојање, него и реализовање и заштиту људских и грађанских права и слобода, демократских вредности и принципа, кроз високи степен партиципације грађана, али и кроз евентуално спровођење грађанске непослушности, која представља својеврсну политичку партиципацију. Такво цивилно деловање се најбоље остварује кроз међусобно удруживање грађана, ради заштите и промоције неких права, реализовања неких заједничких интереса или захтева или ради залагања за нешто што је од општег интереса и постављања питања одговорности власти. (Мировић, 2010)

„Грађани, својим активним ангажовањем и сталном контролом политичке власти, овој обезбеђују легитимитет и успостављају одређени баланс у политичком пољу. Али, када власт делује противно приципу правде, угрожавајући оне фундаменталне вредности које су и конститутивне за модерно друштво и политичку заједницу, та равнотежа се нарушава, те грађани, у складу са „налозима“ цивилне културе, свој ангажман преусмеравају на цивилне акције делегитимизирања власти и њихових одлука, што укључује и нарушавање постојећег правног поретка, а с крајњим циљем поновног успостављања оне равнотеже.“ (Мировић, 2010, стр. 9)

Иако су стабилно демократско уређење и на њему заснован одређен институционални склоп пожељан оквир за примену грађанске непослушности као средства политичке борбе, они нису и пресудан чинилац за то. Неопходно је да постоји макар неки степен институционализације демократизације људских и грађанских права, који би спречавао потискивање цивилног друштва, односно остављао неопходан простор за његово деловње и самоодбрану, и који би обавезивао представнике политичке власти на њену демократску легитимизацију. Без тога, јако су мале шансе за примену грађанске непослушности, а посебно за постизање циља и спровођење друштвених и политичких промена, или реализовање других захтева. (Мировић, 2010) Дакле, да би једна демократска држава била стабилна, неопходно је да грађани имају довољно простора да могу да се побуне против неког нелегитимног и противправног деловања. Уколико то није случај, та држава се не може назвати демократском, већ би

на неки начин била ауторитарна, што свакако не би омогућило стабилност и слободу која је грађанима загарантована.

3.6. Облици и елементи грађанске непослушности

Већ поменути аутор дела Легитимност грађанског отпора, Саша Шегвић класификује непослушност на:

- 1) Револуционарну непослушност (политички мотивисано кршење закона с циљем промене власти);
- 2) Грађанску (цивилну) непослушност (такође политички мотивисано кршење закона с циљем промене позитивноправног прописа или власти, или протест којим се исказује неслагање с правом или државном политиком);
- 3) Приговор савести (кршење закона од стране појединца који сматра да би поступање по одређеној норми било морално забрањено; ради опште природе одређене норме; или се норма односи на одређена питања на која се по појединцу не би требала односити). (Шегвић, 2007)

Потом, грађанску (цивилну) непослушност класификује у четири облика:

- 1) Правни облик неслагања (појединац се противи норми, али у допуштеним правним оквирима);
- 2) Нелегална непослушност (појединац не пристаје на санкцију за своје понашање, јер институције којима се противи сматра нелегитимним);
- 3) Облици неслагања који теже општој реформи државних институција;
- 4) Револуционарна непослушност (усмерена на реорганизацију друштва на другачијим начелима и вредностима). (Шегвић, 2007)

Кроз проучавање различитих аутора грађанске непослушности, дошло се до одређених закључака када су у питању њени елементи. Неки од тих елемената су:

- Противправно (незаконито) деловање,
- Свесно и јавно деловање,
- Агументовано и по правилу политичко деловање,
- Деловање у крајњем случају (када су исцрпљена сва друга средства),
- Циљ деловања је промена у праву или политици државе. (Шегвић, 2007)

3.7. Субјекти грађанске непослушности

Шегвић у свом делу, између осталог, наводи и две врсте субјекта који могу вршити грађанску непослушност. То су појединац и мањина.

Када је у питању појединац, он наводи да особине као што су индивидуализам, разум, искуство, образовање и праведност чине човека способним да доноси политичке одлуке, али га истовремено и наводе да свесно крши закон и да се супротставља власти. Међутим, када је политика у питању, појединци, вођени идеалима, предузимају одређене акције, осећајући дужност да се супротставе политици за коју сматрају да је неправедна. (Шегвић, 2007)

Такође би требало раздвојити два термина, односно грађанску непослушност и приговор савести. Наводећи већ поменути ауторку, Хану Арент, Шегвић тврди да је савест субјективна и да је отпор оправдан само од стране оног појединца који је способан да разликује добро од зла. Приватни отпор је утемељен на личном ставу, моралним императивима или позивању на виши закон. (Шегвић, 2007)

Грађанин, осим као индивидуа, такође се карактерише као припадник неке групе, институције, заједнице, итд. Разлог за то може бити економске, политичке или културне природе. Те скупине се могу из различитих разлога супротстављати одређеној власти, али не као појединци, већ као припадници и у име те групе. Они се тада супротстављају власти због разилажења њихових ставова са ставовима већине и стога крше неки одређени закон. Те скупине нису политичке странке, већ организације које су често и настале из разлога што имају заједничке ставове који се косе са ставовима већине. (Шегвић, 2007)

„Појединци, делујући у групи имају легитимитет при грађанској непослушности искључиво уколико су утемељени на моралним принципима који су свима разумљиви, а на којима се темељи очекивање сваке модерне уставне државе да ће бити призната на темељу особног мотива сваког грађанина.“ (Шегвић, 2007, стр. 189)

4. Грађанска непослушност као право и обавеза

Владимир Павићевић у свом раду излаже неколико становишта и схватања грађанске непослушности од стране аутора који су најпознатији у обради ове области, као што су Џон Ролс, Растин (Bayard Rustin) и Хабермас, Шарп (Gene Sharp), као и Фримен (Harbor A. Freeman). (Павићевић, 2009)

Ролс сматра да када је у питању договор о будућем друштву, узајамна корист не сме бити кључни мотив. Такође тврди да свако одсуство кооперације у друштву није пожељно, па је због тога важно утврдити начин на који се у друштву расподељују користи и трпе штете. Важно је напоменути да, по Ролсу, грађанска непослушност је оправдана у случају суштинских и јасних неправди, да легална средства вршења утицаја на већину нису била делотворна и сам акт непослушности не сме довести до нарушавања јавног добра и слома у погледу уставног поретка. (Павићевић, 2009)

„Торо сугерише да су савест, правда и морална одговорност, више него закони, мерила људског живота у заједници и ангажовања у њој. „Треба да будемо прво људи, па тек онда поданици. Пожељније је неговати поштовање правде но закона. Једина обавеза коју имам право да прихватим јесте да увек чиним оно што сматрам исправним.“ Тиме Торо антиципира улогу појединца у модерном, грађанском друштву које схвата грађанина као централну фигуру, која свесно, разборито и слободно делује у својој заједници. Није, дакле, власт (већина) та која одлучује о томе шта је праведно, већ разборити грађанин. А када влада угрожава принципе правде, онда је грађанин дужан да неправду препозна и реагује савесно и сходно моралним начелима.“ (Павићевић, 2009, стр. 91) Тачније, Торо ставља акценат на унутрашњи осећај односно сопствени морал, чиме можда иде и у другу крајност и сугерише да је исправно бити и бунтовник уколико ми тако „осећамо“.

Већ поменути аутор, Саша Шегвић тврди да се у уставно демократским државама либералног типа полази од претпоставке да држављани дугују своју лојалност држави. Уколико се поштује процедура и начела правде, која су загарантована уставом, онда не би требало да постоји разлог за настајање овакве појаве као што је грађанска непослушност. Свако изражавање мишљења и захтева за правдом се може остваривати путем институција као што су политичке странке, синдикати, избори, интересне групе... Када представничка тела раде добро, онда по правилу не би

требало да постоје услови за настанак неких нелегалних ванинституционалних политичких акција, осим уколико није у питању одбрана неких индивидуалних права. По њему, грађанска непослушност може бити легитимна акција само у случају ускраћивања правде, схваћене као повреде индивидуалних или права мањина коју је починила демократска већина. На тај начин је грађанска непослушност усмерена на заштиту индивидуалних права према демократској политичкој заједници. (Шегвић, 2007)

Такође је и ауторка Ивана Спасић дала допринос у обради ове теме, те у њеном делу она, наводећи ставове, већ поменутих, аутора, тврди да су устав и закони резултат већинског одлучивања, а већина је склона предрасудама, заблудама, манипулацији и занемаривању правде. Наводећи Тороа, тврди да већинско мишљење није увек и исправно мишљење, стога је интелектуално и морално супериорна мањина дужна да се супротстави неправедним законима и политици. На тај начин та мањина врши притисак на власт да измени своју неправедну политику. Такво деловање није само право, већ и дужност моралног човека. (Спасић, 2004)

5. Грађанска непослушност у Србији

Многи аутори сматрају да грађанска непослушност није могућа у недемократским режимима. Међутим, постоји низ примера који се косе са овим становиштем, као што је на пример пад Источног блока и још разни други примери где је била присутна антирежимска мобилизација грађана, с тим што се ти примери могу окарактерисати као пасивни, ненасилни или грађански отпор, приговор савести, итд. У том светлу, значајно би било навести пример наше земље под режимом Слободана Милошевића. (Спасић, 2004)

Током Милошевићевог режима присутни су били различити облици одупирања, као што су кршење различитих позитивних закона и уредба, као и одлука органа власти. Већ почетком деведесетих година су се појављивали штрајкови и демонстрације као изрази незадовољства режимом, да би војна мобилизација између 1991. и 1995. била повод за настанак појаве која је била нешто између приговора савести и грађанске непослушности. Све то је довело до кулминације 1996. године када је дошло до фалсификовања резултата локалних избора. Током наредног периода

грађани и студенти су излазили на улице, блокирали саобраћај, ненасилно се супротстављали полицији и лупали у лонце током вечерњег дневника. На тај начин се постепено почела развијати политичка култура отпора, због чега је појам грађанске непослушности, који до тада није био препознат, заузео важно место у колективној самоиндетификацији више стотина хиљада људи. (Спасић, 2004)

У периоду између одржавања председничких и парламентарних избора и коначног признавања пораза од стране владајућег режима 5. октобра 2000. године, широм Србије је била присутна грађанска непослушност: одржаване су масовне демонстрације, улични протести, државни службеници су отказивали послушност, штрајкови су били присутни у многим установама, а најзначајнији је избио у руднику Колубара, где су се радници самоорганизовали при прекиду рада читавог система. (Спасић, 2004)

„Питање које се очигледно поставља јесте да ли се овим облицима пучке политичке борбе заиста може ускратити ознака грађанске непослушности, зато што нису били задовољени одређени теоријски захтевани услови за употребу тог појма. Можда би, а пошавши од терминологије коју нуди Александар Молнар, требало размотрити могућност постојања још једног средњег облика конститутивне власти, осим три што их наводи тај аутор. У таквим случајевима, схватање праведности већине грађана долази у раскорак са законом, чак и с деловима важећег устава, који је можда донесен на недемократски начин. А раскорак је најшири, свакако, с понашањем властодршца, који се не само оглушују о потребу за законодавном иновацијом, него и законе што су их сами усвојили третирају као папире без утицаја.“ (Спасић, 2004, стр. 821)

Током 2000. године у Србији грађанска непослушност је била превладавајуће средство у противљењу тадашњем режиму. У том периоду грађани су били способни да покрену координисане, заједничке и свесно политичке акције у циљу промене режима. Притом, разлози за то нису била филозофска и морална учења, већ су захтеви били везани за најелементарнија начела демократског уређења. (Спасић, 2004)

Оно због чега се ова збивања могу ипак назвати грађанском непослушношћу има три оправдања. Пре свега, сами актери, односно грађани су своје поступке окарактерисали као грађанска непослушност. Потом, ове акције су за циљ имале одбрану права, пре свега право гласа, које је већ постојало у важећем позитивном

законодавству и у основи уставног поретка. Због тога се Пети октобар не може назвати револуцијом. И на крају, као трећи аргумент, Спасићева наводи да оно што су грађани тада радили није био чин индивидуалног противљења, већ су се удружили око заједничког интереса, а то је заједничко поимање правде, које није постојало у тадашњем режиму, али је постојало у уставу. Било је потребно то поимање преточити у законе нижег реда и у стварну праксу носиоца јавних функција. (Спасић, 2004)

6. Закључак

Модерна демократска држава у свом средишту садржи појам грађанства. Добро уређена друштва, која поседују праведност као врлину, одговарају на изазове који долазе из поља грађанства, прихватају предлоге за корекцију закона који на неки начин угрожавају права мањина и теже стварању праведних институција и друштва.

Својим ангажовањем у јавном пољу заједнице којој припада, грађанин одржава неку врсту равнотеже са државом. Нешто што се у класичним друштвима називало правом на отпор тиранији нарушава ту равнотежу, а данас би се тај отпор могао назвати грађанском непослушношћу. (Павићевић, 2009)

„Критички настројеном грађанину; који настоји да креира услове живота у заједници који би били вредни људског живота и који формирајући мрежу правно регулисаних односа са другим грађанима врши сталну контролу власти, обезбеђујући јој легитимитет, када се она држи темељних принципа правичности, а ускраћује јој исто, када се она огреши о правду, ваља омогућити да у ситуацијама које представљају повреду неких основних вредности на којима почива заједница да делује против таквих аката, чак и онда када њима нарушава постојећи нормативни поредак.“ (Павићевић, 2009, стр. 93)

Ако грађанску непослушност доживимо као ненасилни јавни чин, чији је циљ стварање праведних закона, онда можемо закључити да такав чин не доводи до безвлашћа и да тежи ка друштвеном напретку и јачању цивилног друштва. Иако се сматра противзаконитим чином, грађанска непослушност је дубоко морална из разлога што тежи једном праведнијем друштву. Грађанска непослушност може бити пожељан начин протеста или чак грађанска дужност, само у случају да је легална. У том смислу

се може схватити као саставни део политичке културе сваке савремене демократске државе. Уколико то није случај, она ипак остаје као један моралан чин, као један облик неинституционализованог неповерења према држави. (Шегвић, 2007)

Када је у питању приговор савести, то је појам који је ограничено правно допустив. Законодавци су у оквиру закона то право релативизовали с циљем да морални став појединца не задире у права других правних субјеката. Да би се избегла погрешна тумачења или злоупотреба, утврђени су општи правни критеријуми и ограничења, а у сваком конкретном случају се узимају у обзир одређена начела која прелазе оквире позитивног права, јер је приговор савести примарно морална категорија. Стога, постојање и сама легализација приговора савести представља велики корак у развоју модерног права, а нарочито оног дела који штити највеће људске вредности као што су слобода говора, вероисповести, мисли и савести. (Шегвић, 2007)

Узевши у обзир различита разматрања и тумачења, може се доћи до закључка да је грађанска непослушност јаван и ненасиљан чин. Настао је као последица угрожавања права неке мањине или саме индивидуе, или је на тај начин схваћен одређени третман државе према тој мањини. Циљ грађанске непослушности је промена одређеног закона, неког његовог дела, давања већих права тој мањини или чак промене режима. Грађанска непослушност схваћена на тај начин би требало да буде један пожељан начин борбе за права, али само у случају да друга легална средства нису дала жељене резултате, односно да сам циљ те борбе није био остварен. У једној праведној демократској држави, такво деловање не би требало да буде схваћено као чисто кршење закона, већ као тежња грађана да се владавина, закон или неки систем унапреди тако да се највећи број грађана, односно већина друштва осећа као припадник једне праведне и мирне заједнице, тако да може ту владавину и да подржи. На тај начин одређена власт пружањем добрих услуга осигурава подршку велике већине. Иако ће увек постојати нека одређена група грађана која ће се на неки начин осећати угрожено или ускраћено, циљ је да се у што већем броју задовоље потребе грађана. Све ово је легитимно, односно морално прихватљиво, само у случају да су захтеви праведни, аргументовани и да се не косе са правима других људи, односно да нису настали на темељима личних интереса, већ се сматрају универзалним поимањем правде и праведности. Са аспекта грађана, који теже да осигурају себи праведно окружење или да стекну неко своје право, иако на наизглед нелегалан начин, имају пре свега моралну обавезу да то учине путем непослушности, уколико су сва друга „средства“ исцрпљена. На тај начин

испуњавају своју дужност грађана, који желе правду, своја права за себе, а потом и за друге генерације које долазе.

Литература

- Месић, М. (2001). Легитимност грађанске непослушности. *Ревиија за социологију*, 17-25.
- Мировић, А. (2010). О грађанској непослушности као елементу цивилне политичке културе . *Политичка ревија*, 1-20.
- Молнар, А. (2001). Историјски развој грађанске непослушности. *Расправе о демократској уставној држави*, 254-283.
- Молнар, А. (2001). *Расправа о демократској уставној држави, Право на отпор тиранији 1*. Београд: Самиздат Б92.
- Павићевић, В. (2009). *Грађанска непослушност у савременој политичкој теорији*. Београд: Факултет политичких наука.
- Ролс, Џ. (1998). *Теорија правде*. Београд: ЈП Службени лист СРЈ.
- Спасић, И. (2004). Грађанска непослушност: наслеђе и актуелност . *Филозофска истраживања*, 805-824.
- Шегвић, С. (2007). Легитимност грађанског отпора- неки теоријски аспекти. *Зборник радова Правног факултета у Сплиту*, 177-199.